

Het toelaten van symbolische meisjesbesnijdenis: een slecht teken

Wilhelmina Thomassen, Rikki Holtmaat en Anna van Duin¹

De praktijk van symbolische meisjesbesnijdenis moet worden getolereerd, zo betoogt Wouter Limborgh in het *Nederlands Juristenblad* van 14 november 2008.² Daarmee gaat de auteur voorbij aan belangrijke internationaalrechtelijke normen op dit terrein. Daarnaast baseert hij dit standpunt ten onrechte op het werk van Martha Nussbaum.

Het internationaalrechtelijke toetsingskader

Limborgh onderscheidt verschillende vormen van meisjesbesnijdenis en stelt dat de lichtste, symbolische vorm zou moeten worden toegelaten.³ Op internationaal niveau wordt echter iedere vorm van meisjesbesnijdenis veroordeeld en worden staten opgeroepen dergelijke praktijken te elimineren. De definitie van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) omvat *alle* schadelijke handelingen aan de vrouwelijk geslachts-

organen om niet-medische redenen;⁴ daar valt ook het 'prikje' in de clitoris onder. De Verenigde Naties hebben bovendien opgeroepen tot *algehele* uitbanning van tradities of gewoontes die de gezondheid van meisjes en vrouwen negatief beïnvloeden.⁵ De bescherming van het voortbestaan van een cultuur lijkt dan ook geen rechtvaardiging te kunnen opleveren voor het toestaan van sommige vormen van meisjesbesnijdenis.⁶ De daaraan ten grondslag liggende traditionele en door religie geïnspireerde opvattingen moeten juist bestreden worden.⁷ Verder is in art. 5a van het VN-Vrouwenverdrag de verplichting neergelegd dat lidstaten 'alle passende maatregelen' moeten nemen ter verandering van sociale en culturele gedragspatronen ten einde te komen tot 'de uitbanning van vooroordelen, van gewoonten en van alle andere gebruiken, die zijn gebaseerd op de gedachte van minderwaardigheid

of meerderwaardigheid van een van beide geslachten of op de stereotype rollen voor mannen en vrouwen'.⁸

Volgens Limborgh zou meisjesbesnijdenis een uitdrukking zijn van bepaalde idealen van vrouwelijkheid zoals die in verschillende culturen gelden.⁹ Hij suggereert dat het slechts om opvattingen over de ondergeschikte rol van vrouwen zou gaan. Onderzoek toont aan dat besnijdenis (ook die welke de auteur 'symbolisch' noemt) weliswaar naar een ideaalbeeld verwijst, maar dat vrouwen daarbinnen niet worden gezien als autonome individuen die in vrijheid kunnen genieten van het menselijk leven, inclusief seksualiteit.¹⁰ Integendeel, het vrouwelijk geslachtsdeel wordt als onrein en gevaarlijk gezien. Voor vrouwen wordt een actieve seksuele rol ervaren als ongepast; door middel van de besnijdenis moet de vrouwelijke seksualiteit gecontroleerd en getemd worden.¹¹

Auteurs:

1. Prof. mr. W.M.E. Thomassen is hoogleraar in de Sanders wisselleerstoel internationalisering met als leeropdracht de rechten van de mens aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Prof. mr. H.M.T. Holtmaat is hoogleraar internationaal non-discriminatie-recht aan de Universiteit Leiden. J.M.L. van Duin LL.M. is medewerker bij het Europa Instituut te Leiden.

Noten:

- 'Dient meisjesbesnijdenis op culturele gronden te worden getolereerd?', *NJB* 2008, 1970, afl. 40, p. 2514-2520.
- Dezelfde stelling wordt ingenomen door Wibren van den Burg in het preadvies 'Multiculturaliteit en Recht' (*Handelingen NJV* 2008, afl. 1), p. 49-50. Van den Burg stelt dat symbolische meisjesbesnijdenis fysiek minder ingrijpend is dan jongensbesnijdenis en dat we 'zolang we die toestaan, (...) consistent [moeten] zijn en de symbolische vrouwenbesnijdenis ook tolereren'. Een verbod kan volgens hem wel gepast zijn als dat de helderheid en het gezag van de norm ten goede komt en als de uitzondering de gewoonte en de achterliggende discriminerende opvattingen in stand houdt. Dit punt wordt niet onderzocht door Limborgh.
- World Health Organization, *Eliminating female genital*

mitigation: an interagency statement, Genève 2008,

p. 4: 'Type IV: All other harmful procedures to the female genitalia for non-medical purposes, for example: pricking, piercing, incising, scraping and cauterization.'

5. UNGA Resolution 56/128 on traditional or customary practices affecting the health of women and girls, A/RES/56/128 (30 januari 2002). Ook op nationaal niveau hebben wetgevers onomwonden *alle* vormen van meisjesbesnijdenis verboden, zie bijvoorbeeld art. 28, par. 116, sub c, United States Constitutional Act: '[N]o account shall be taken of the person on whom the operation is to be performed or any belief on the part of that person, or any other person that the operation is required as a matter of custom or ritual.'

6. Zie ook 'UNHCHR Sub-commission on Human Rights resolution 2002/26', *Traditional practices affecting the health of women and the girl child* (4 augustus 2002); *Cairo Declaration for the Elimination of Female Genital Mutilation* (23 juni 2003), ondertekend door 28 Afrikaanse en Arabische staten; African Union, *Solemn Declaration on Gender Equality in Africa* (8 juli 2004) o.a. tegen 'gender based violence'. Islamitische en christelijke leiders onderkennen dat er geen religieuze gronden zijn voor meisjesbesnijdenis: *Ouagadougou Declaration on Female Genital Mutilation* (14 december 2005).

7. Art. 24 Kinderrechtenverdrag bepaalt bijvoorbeeld dat traditionele gebruiken die schadelijk zijn voor de gezondheid van kinderen moeten worden afgeschaft.

8. Het Vrouwenverdrag staat hierin niet op zichzelf. Vergelijkbare bepalingen zijn te vinden in talloze internationale instrumenten, bijvoorbeeld het Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. Deze instructienorm is onder meer overgenomen door het Human Rights Committee: zie bijvoorbeeld *General Comment Nr. 28*, 'Equality of Rights Between Men and Women (Article 3)', UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.10 (2000).

9. Wouter Limborgh, a.w., p. 2515.

10. Zie bijvoorbeeld A. van der Kwaak et al., *Strategieën ter voorkoming van besnijdenis bij meisjes. Inventarisatie en aanbevelingen*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 2003; R.S.B. Kool et al., *Vrouwelijke genitale verminking in juridisch perspectief. (Rechtsvergelijkend) onderzoek naar de juridische mogelijkheden ter voorkoming en bestrijding van vrouwelijke genitale verminking*, Achtergrondstudie bij het advies 'Bestrijding vrouwelijke genitale verminking' van de Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking, Zoetermeer 2005.

Dit negatief vrouwelijk ideaalbeeld betreft niet alleen *opvattingen* over *ondergeschiktheid*, maar legitimeert *praktijken* die vrouwen *onderdrukken*. Meisjesbesnijdenis symboliseert een (culturele) onderdrukking van vrouwen die een rechtstreekse inbreuk maakt op haar mensenrechten.¹² In dit opzicht verschillen symbolische besnijdenis en zwaardere vormen nauwelijks van elkaar. Vanuit dat perspectief moet ook symbolische besnijdenis als een praktijk die in strijd is met art. 5a Vrouwenverdrag met alle mogelijke middelen worden tegengegaan door de Nederlandse overheid.¹³ De normen die Nederland in het buitenland uitdraagt kan het zeker binnenslands niet (cultureel) relativeren.¹⁴

Daar komt bij dat het woord 'symbolisch', dat Limborgh voor de door hem verdedigde vorm van besnijdenis gebruikt, verhullend is. 'Symbolisch' verwijst naar een ritueel dat een vervanging biedt voor de fysieke besnijdenis. Het bedoelde 'prikje' is echter wel degelijk een fysieke ingreep. Het meisje moet, op een leeftijd waarop zij zich bewust is van wat haar overkomt, een behandeling aan haar vagina ondergaan waar zij niet om heeft gevraagd, die geen

enkel medisch doel dient en waarmee de inprenting wordt beoogd van haar beperkte identiteit als vrouw. Dit komt neer op een inbreuk op haar fysieke integriteit en vormt een aantasting van haar seksuele identiteit, rechten die, als behorende tot de persoonlijke levenssfeer, worden beschermd door art. 8 EVRM.¹⁵ Op grond van art. 1 EVRM is de Nederlandse overheid verplicht om iedere vrouw die zich op Nederlands grondgebied bevindt actief tegen inbreuken daarop te beschermen. Door deze besnijdenis sussend te kwalificeren als een 'aantasting van de vrijheden van de meisjes (die) niet ingrijpend en tijdelijk van aard is',¹⁶ wordt dit volledig miskend. Ook wordt daarmee voorbijgegaan aan de belevingen van vrouwen die zelf slachtoffer zijn geweest van besnijdenis en zich tegen dit culturele gebruik te weer stellen.¹⁷ Vrouwen die de vrouwenonderdrukkende aspecten van hun cultuur aan de kaak stellen en weigeren zich te laten inwijden door middel van welke vorm van besnijdenis dan ook, verdienen de volle steun in hun moeizame en gevaarlijke strijd.

Benadering van Martha Nussbaum

Hoewel Limborgh niet de stelling betreft dat een cultuur zelf recht zou hebben op een ongestoord voortbestaan¹⁸ en dat vrouwenrechten daarvoor zouden moeten wijken,¹⁹ stelt hij dat ieder mens een individueel recht heeft om zich volledig te ontplooiën in het kader van zijn of haar eigen culturele context.²⁰ Deze vrijheid baseert hij op het werk van onder meer Martha Nussbaum. Deze filosofe doet een poging om een stevigere basis voor de garantie van de menselijke vrijheden te vinden dan de bestaande mensenrechtencatalogus, welke in grote delen van de wereld terzijde wordt geschoven als te westers georiënteerd en cultuur- en religievijandig. Nussbaum probeert de universaliteit te redden door over 'basic capabilities' te spreken.²¹ Ze omschrijft *capabilities* als datgene 'what people are actually able to do and to be – in a way informed by an intuitive idea of a life that is worthy of the dignity of a human being'.²² De menselijke waardigheid blijft daarmee voor haar de ultieme waarde waaraan ze elke praktijk toetst. Ze brengt dit uitdrukkelijk in verband met het werk van Immanuel

Noten:

11.1 Op de website van Pharos (www.meisjesbesnijdenis.nl) wordt dit nader omschreven: 'Een onbesneden, "open" vrouw maakt de familie te schande, wordt doorgaans uitgestoten en heeft minder kansen op een huwelijk; de kans is groot dat zij – als enig mogelijke uitweg – in de prostitutie terechtkomt. Ook het meisje zelf voelt zich vaak lelijk en onvolmaakt als ze niet besneden is.'

12. De vergelijking die Limborgh maakt met jongensbesnijdenis is niet op zijn plaats. Dat laatste gebeurt vaak om medische redenen of in de context van het opnemen van de jongen in de sociale (Joodse) gemeenschap, terwijl meisjesbesnijdenis een bevestiging is van het feit dat een vrouw geen volwaardige persoonlijkheid mag zijn.

13. Bevestigd door *General Recommendations* 14, 19 en 24 van het Uitvoerend Comité ten aanzien van de onderwerpen vrouwenbesnijdenis, geweld tegen vrouwen en gezondheid van vrouwen (via www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations) en door vele passages in de *Concluding Comments* van het Comité bij landenrapporten ingediend door lidstaten waarin deze praktijken voorkomen. Vele malen heeft het Comité, in het kader van art. 5a, landen gemaand om een einde te maken aan vrouwenbesnijdenis. Zie Sophia Koukoulis-Spiliotopoulos, 'The limits of cultural traditions', in: *Annuaire International des Droits de l'Homme*, Volume III 2008, p. 421, noot 37.

14. De Nederlandse overheid streeft in haar mensenrecht-

tenstrategie in het kader van het buitenlands beleid een actieve bestrijding van geweld tegen vrouwen na en erkent daarin dat het nodig is om de culturele en traditionele opvattingen die daaraan ten grondslag liggen uit te bannen. Een van de onderwerpen die in dit verband worden genoemd is vrouwelijke genitale verminking: Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Naar een menswaardig bestaan*, Den Haag 2007, p. 49.

15. *Pretty tegen United Kingdom*, EHRM 29 april 2002, par. 61-63, Rep. 2002-III en *Y.F. tegen Turkey*, EHRM 22 juli 2003, Rep. 2003-IX.

16. Wouter Limborgh, a.w., voetnoot 27.

17. Bijvoorbeeld de zelforganisatie FSAN; zie de reactie van Monica van Berkum, Marja Exterkate en Zahra Naleie.

18. Zie bijvoorbeeld Frances Raday, 'Culture, religion, and gender', in: *I.CON* 2003 vol. 1, nr. 4, p. 663-715, die verschillende zaken beschrijft waarin deze claim naar voren wordt gebracht. Zelfs het UNESCO-Verdrag (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005) stelt uitdrukkelijk voorop dat culturele rechten niet ten koste mogen gaan van respect voor de mensenrechten en fundamentele vrijheden (art. 2).

19. Op dit gevaar van de erkenning van culturele rechten is door feministen wereldwijd met klem gewezen. Zie bijvoorbeeld Susan Moller Okin, 'Is Multiculturalism Bad for Women?', in: *Boston Review*, 1997 vol. 22, p. 25-28; Celestine I. Nyamu, 'How should human rights

and development respond to cultural legitimization of gender hierarchy in developing countries?', in: *Harvard International Law Journal* 2003, p. 381-418; Ayelet Shachar, *Multicultural Jurisdictions. Cultural Differences and Women's Rights*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

20. Dit individuele recht kan alleen maar worden gewaarborgd als de culturele groep het recht heeft om bepaalde praktijken en gewoonten voort te zetten, ook al zijn die vanuit het oogpunt van de bescherming van (andere) mensenrechten of vrijheden omstreden. In zoverre is er nauwelijks een verschil tussen het recht van de culturele groep op voortzetting van de cultuur en het recht dat de auteur afleidt uit Martha Nussbaums werk.

21. De discussie over hoe geslaagd deze poging is wordt hier terzijde gelaten. Het werk van Sen en Nussbaum heeft tot hevige controverses geleid, met name over de vraag hoe gevaarlijk het is om het rechtendiscours te vervangen door een benadering in termen van vrijheden of vermogens. Zie bijvoorbeeld Cécile Fabre en David Miller, 'Justice and Culture: Rawls, Sen, Nussbaum and O'Neil', in: *Political Studies Review* 2003 vol. 1, p. 4-17.

22. Martha Nussbaum, *Women and Human Development. The capabilities approach*, New York: Cambridge University Press 2000, p. 5. Een uitgangspunt dat ook ten grondslag ligt aan het idee van de universaliteit en onschendbaarheid van deze rechten.

Kant, die stelt dat de menselijke vrijheid en respect voor de menselijke waardigheid eisen dat mensen nooit mogen worden gebruikt als een instrument om doelen van anderen te verwezenlijken. Vrouwen, zo stelt Nussbaum nadrukkelijk, 'have all too often been treated as the supporters of the ends of others, rather than ends in their own right'.²³ Van dit uitgangspunt blijft niet veel overeind wanneer, met het oog op het belang van de instandhouding van bepaalde traditionele culturen, meisjes – op een leeftijd dat ze daar zelf nog geen beslissing over kunnen nemen – een behandeling moeten ondergaan die bevestigt dat zij niet worden gezien als een autonoom, respectwaardig wezen, tenzij ze – door middel van het gewillig ondergaan van deze behandeling, of die nu met pijn of verminking gepaard gaat of niet – aangeven dat zij zich als vrouwelijk lid van die cultuur in hun verdere leven zullen onthouden van een vrije en autonome beleving van hun seksualiteit.

Ten tweede bespreekt Limborgh slechts een paar vrijheden uit de lijst van tien *capabilities* die Nussbaum noemt. Hij kent vervolgens een centrale plaats toe aan het vermogen van mensen om te leven naar hun eigen cultuur.²⁴ Dit punt haalt hij blijkens voetnoot 23 uit het *Human Development Report*, niet uit het werk van Nussbaum zelf. In haar lijst van *capabilities* is de vrijheid of het vermogen om binnen de eigen cultuur te functioneren niet te vinden.²⁵ De eis dat mensen in staat moeten zijn om zich te affiliëren met anderen benadert dit nog het meest, maar daar voegt Nussbaum direct aan toe dat dit mede inhoudt dat mensen een stevige sociale basis 'for self respect and non-humiliation' nodig hebben.²⁶ Wat nu als de initiatie in de cultuur dit juist ondermijnt? Het is niet goed voorstelbaar dat Nussbaum zou eisen dat symbolische meisjesbesnijdenis doorgang moet kunnen vinden, omdat anders de vrijheid of het vermogen om naar de eigen cultuur te leven zou kunnen

worden aangetast. Nussbaum breekt weliswaar een lans voor een zeer genuanceerde benadering van het dilemma van vrouwenrechten versus de vrijheid van religie, maar de *bottom line* blijft ook hier dat religieuze vrijheid nooit zo ver mag gaan dat de vrijheden of vermogens van vrouwen wezenlijk worden aangetast, inclusief het meebelevan van de eigen religie.²⁷ Wat voor religie geldt, geldt in vergelijkbare zin voor cultuur: tradities zijn van groot belang voor mensen om een volwaardig menselijk leven te leiden, maar de wijze waarop deze zichzelf in stand houden mag niet ten koste gaan van de vrijheid en waardigheid van alle individuele leden, inclusief meisjes en vrouwen. •

Noten:

23. Martha Nussbaum, a.w., p. 5-6.

24. Wouter Limborgh, a.w., p. 2516.

25. Zie voor de volledige lijst van 10 *capabilities* Martha Nussbaum, a.w., p. 78-80.26. Dit is *capability* nummer 7 in haar lijst.

27. Martha Nussbaum, a.w., p. 188.

Meisjesbesnijdenis dient nooit te worden getolereerd!

Monica van Berkum, Marja Exterkate, Zahra Naleie¹

In zijn artikel² roept de heer Limborgh de vraag op of de culturele achtergrond van meisjesbesnijdenis reden is om een of meer vormen van deze praktijk te tolereren. Wij gaan in deze reactie in op twee van zijn argumenten, het 'hellende vlak' en culturele achtergrond.

Het hellende vlak

In zijn artikel geeft de heer Limborgh de vier categorieën van meisjesbesnijdenis weer, waarvan de eerste drie

overeenkomen met de types III, II en I van de WHO uit 1995. In 2008 heeft de WHO³ de indeling aangescherpt, en het zou netter zijn geweest deze indeling te hanteren. De WHO noemt de Type IV categorie 'alle andere *schaadelijke* handelingen aan de vrouwelijk geslachtsorganen om niet-medische redenen'. De heer Limborgh classificeert de 'symbolische besnijdenis of de sunna light' onder de vierde categorie, volgens hem de 'kleinere ingrepen'.

Auteurs:

1. Dr. M. van Berkum msm, algemeen directeur Pharos, drs. M. Exterkate, programmamanager VGV (vrouwelijke Genitale Verminking), Pharos, en mw. Z. Naleie, project-leider VGV, FSAN.

Noten:

2. Wouter Limborgh, 'Dient meisjesbesnijdenis op culturele gronden te worden getolereerd?', *NJB* 2008, 1970, afl. 40, p. 2514-2520.

3. In: *Eliminating female genital mutilation: an inter-agency statement*, Geneva (WHO) 2008.